DORP IN OORLOGSTIJD

Verhalen over verzet, verraad, verschrikking en verlies

Cees Stolk
Stichting Oorlogsverhalen Nieuwolda

leuker.nu
leren en uitgeven kan écht revolutionair

©2022, Cees Stolk

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

NUR 689
ISBN 978-94-0365-082-1
Eerste druk 2022

Redactie:	Marita Weener, www.redactiebureaumaritaweener.nl
Ontwerp en vormgeving:	Sabrina Wakker, www.wakkerdesign.nl
Foto omslag:	Fotocollectie van Gerard Groeneveld
Uitgever:	Sabine Kokee, www.leuker.nu
Druk:	Maak je eigen onderwijsboek, www.maakjeeigenonderwijsboek.nl

DORP IN OORLOGSTIJD

Verhalen over verzet, verraad, verschrikking en verlies

leuker.nu
leren en uitgeven kan écht revolutionair

De invasie op 10 mei 1940. De Duitse colonne rijdt door de Hoofdstraat van Nieuwolda richting de brug, waar zij door verzet van de Nederlandse strijdkrachten drie uur oponthoud hebben. - Fotocollectie Gerard Groeneveld

Inhoudsopgave

Een schuilbunker als herinnering	6
De strijd in Nieuwolda duurt drie uur	8
Duitse soldaten maken bij de inval foto's voor het thuisfront	12
De verpleegster Anje Koopman-Mulder	15
Dagboek van ooggetuige Derk Grimmenga	18
De krijgsgevangene Remmo Georgius	34
De groepsleider van de NSB	44
Het verzet	51
De kinderen van de verzetsstrijder Berend Klaas Bosma	54
Het logboek van de vrouw van kampgevangene Lex van Dockum	59
Arnold van Dockum, de zoon van een kampgevangene	68
Arent Levie, de enige jood	72
Het oorlogskind Harm van der Veen	76
Evacué Joop van der Schee uit Vlaardingen	81
Het oorlogsdagboek van Trijntje Boven	87
De vergeten oorlogsdode Hilvert Doornkamp	93
Johannes Verbiest, vermoord door 'de beul van het Emsland'	98
De dwangarbeider Hendrik Heethuis	101
In de branding der bevrijding	107
De bevrijding	110
Bronnen	114
Dankwoord	115

De schuilbunker achter het huis aan de Hoofdstraat 119 te Nieuwolda.

Een schuilbunker als herinnering

Het is niet meer dan een betonnen bak, 3,5 bij 1,6 meter. Langwerpig, aan het zicht onttrokken door essen en half weggestopt onder een aarden wal. Een relikwie uit oorlogstijd, een schuilbunker, aangelegd door de bewoners van toen. Achttien meter uit de achtergevel van Hoofdstraat 119 in Nieuwolda valt het restant uit de jaren 40-45 amper op. In de volksmond heet het voorname pand 't Börgje.

Voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog woont op dit adres Albert Waalkens (1872-1950), bijgenaamd 'lutje Waalkens', met zijn huishoudster juffrouw Bouwman. Alberts vrouw Gesina Evers is al in 1921 op 49-jarige leeftijd overleden. Albert, wiens vader Hendrik van 1881 tot 1920 burgemeester van Nieuwolda is, onderkent al vroeg de gevaren van een dreigende oorlog en laat in zijn achtertuin een schuilplaats bouwen. Hij heeft op tijd in de gaten dat de roerige jaren dertig wel eens kunnen escaleren. Of hij ooit gebruik heeft gemaakt van de schuilplaats is bij overlevering niet meer te achterhalen.

In die tijd beseffen meer dorpelingen het gevaar van de machtsovername door Hitler. Landbouwer Berend Klaas Bosma, die later als verzetsman geëxecuteerd wordt, bouwt bij zijn boerderij een schuilplek van houten bielzen, afgedicht met klei. Het 'hol' is absoluut niet bedoeld om er te spelen, zo herinnert zoon Jouke Bosma zich. "Vader joeg ons eruit als we het toch waagden."

Albert Waalkens overlijdt vrij snel na het einde van de Tweede Wereldoorlog, in 1950. Zoon Hendrik neemt zijn plaats in. Bij het huis hoort ook een stuk weiland van 3 ha. Daar valt het oog van slager Koop Keizer op. Hij wil dat grasland wel huren van Waalkens om daar zijn koeien te laten weiden. Zoon Klaas Keizer (1941-2021) kan zich nog herinneren dat zijn pa bij Waalkens op bezoek ging met het verzoek het land te huren.

> Wie kinnen as sloager
> nait op stand wonen.

"Pa ging met 't strikje om de hals naar Waalkens en vroeg of hij het land kon huren. Waalkens keek wat zorgelijk en zei: 'Huren doe ik niet. Je kunt het land kopen, maar dan moet je het huis erbij ook kopen.' En", zo vervolgt Keizer met een aanstekelijke lach, "Waalkens zei er ook bij dat pa de huishoudster die bij hem inwoonde, juffrouw Bouwman, voor niks onderdak in het huis moest bieden. Toen pa terugkwam bij mijn moeder met die boodschap sputterde die tegen: 'Ik wil nait in 't Börgje wonen. Wie kinnen as sloager nait op stand wonen.'" Koop Keizer woont en werkt op dat moment in de slagerij aan Hoofdstraat 86.

Huishoudster Bouwman overlijdt echter een half jaar na de koop. Klaas' vader zit met zijn aankoop een beetje in z'n maag, maar niet lang, want spoedig verhuurt hij het huis aan beginnend notaris H.J. van der Laan. Pas als zoon Ger de slagerij overneemt in 1963 en de notaris een andere woning betrekt, gaan vader en moeder Keizer zelf in het huis op nummer 119 wonen. "Moeder ging toen overstag", grinnikt Klaas.

Aan de schuilbunker heeft Klaas zelf ook nog herinneringen: "Er zat een asbestpijp op voor de luchttoevoer en er was een trapje naar beneden. In die holle ruimte stonden aan weerskanten twee bankjes voor, schat ik, zo'n zes personen."

De schuilplaats op nummer 119 is nog het enige restant dat in Nieuwolda als tastbaar bewijs overbleef uit die oorlogsjaren. De twee kazematten (bunkers) bij de brug over het Termunterzijldiep zijn opgeblazen en met de grond gelijk gemaakt. Niets herinnert meer aan de strijd die hier geleverd is. In enkele huizen nabij de brug zoals eetcafé De Brug, v/h pand Klei, zijn nog kogelgaten zichtbaar.

Klaas Keizer is blij met de restauratie van de bunker: "Zo blijft een uniek overblijfsel uit de oorlog bewaard als herinnering aan die vreselijke tijd." Klaas maakt de restauratie van de schuilbunker niet meer mee; hij overlijdt op 30 mei 2021.

Duitse soldaten poseren bij een van de kazematten aan het Termunterzijldiep.

De strijd in Nieuwolda duurt drie uur

Hitlers oorlogszuchtige taal zorgt in het Nederland van eind jaren dertig amper voor beroering. Duitsland annexeert het Rijnland, een deel van Tsjecho-Slowakije, bezet Oostenrijk en valt in september 1939 Polen binnen. Alle alarmbellen moeten gaan rinkelen, maar de Nederlandse regering onder leiding van minister-president Dirk Jan de Geer sust de gemoederen. Ook als de militair attaché in Berlijn, majoor B.J. Sas, verontrustende berichten verstuurt dat een mogelijke inval op komst is, wimpelt de premier dat signaal weg. Hij gaat zelfs op vakantie naar het Zwarte Woud. Via de radio stelt hij het volk gerust: Nederland bleef vanwege zijn neutraliteit de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog bespaard; zo'n vaart zal het nu ook weer niet lopen, meent hij.

De militaire bewapening is in die dagen allerberoerdst. De infanterie beschikt over wapens van vóór 1900; de geweren hebben nog een bajonet en het magazijn slechts vijf patronen. Met aftands materieel moet het Nederlandse leger zich teweer stellen tegen een oppermachtige vijand, een schier onmogelijke taak.

De weerstand van Noord-Nederland dient zich, zo luidt het decreet van de regering, te concentreren op de verdediging van kanalen en rivieren. De troepen moeten bij een onverhoedse inval de bruggen opblazen om een eventuele Duitse opmars te vertragen en te stuiten. Maar ook hier wreekt zich de bezuiniging op Defensie in die vooroorlogse jaren. Er is niet genoeg springstof om de bruggen op te blazen en dat laten springen moet ook nog gebeuren met een ouderwets middel: lonten.

De grensverdediging in het noordoosten bestaat uit twee zwakke linies. In het meest oostelijke deel ligt de zogenoemde O-lijn. Deze lijn vangt als eerste de klappen op van een eventuele aanval. Daarachter ligt de Q-lijn, die loopt van Termunten via Nieuwolda, Zuidbroek, Veendam en Stadskanaal naar De Krim (Overijssel). Hierlangs moet weerstand worden geboden, vooral om een opmars te traineren. Nieuwolda ligt op de Q-lijn.

In het dorp is meer aan afweer gedaan. In het centrum staan langs het Termunterzijldiep twee betonnen kleine kazematten (bunkers) van 5 bij 4 meter, één 70 meter ten noorden en één 70 meter ten zuiden van de brug. Elke bunker heeft drie schietgaten en is voorzien van een lichte mitrailleur. Aan de verdediging van Nieuwolda zijn ook nog twee mortieren toegevoegd, opgesteld aan de Wagenborgerweg.

H. Koetze sr. legt naar de kazematten de kabels aan, zodat de soldaten binnen verlichting en verwarming hebben. Merkwaardig genoeg is verzuimd de bunkers van telefoon te voorzien. Dat wordt later geregeld, zij het met een kwetsbare bovengrondse leiding naar de pastorie (nu dorpshuis 't Trefpunt).

Commandant van de noordelijke kazemat is sergeant Engelhardus Alting (1905), schoolmeester te Leeuwarden; commandant van de andere bunker is het hoofd van de mulo in Dedemsvaart, sergeant J. de Haan. Met het commando bij de brug is vaandrig B.G. Ritzen belast, drogist te 's-Gravenhage. In totaal moeten 37 soldaten, meest boven de 30 jaar, het dorp verdedigen en het opnemen tegen de vijand. Velen zijn gehuwd en hebben kinderen. Eén van hen is een dorpsgenoot, Henk de Kroon sr.

De mannen liggen al vanaf de strenge winter van 1939/1940 in Nieuwolda. De verveling slaat dan ook toe. Wachtlopen is nou niet bepaald een spannende bezigheid. Ze drinken af en toe koffie bij een turfschipper en mogelijk wonen ze het optreden van een toen nog onbekende cabaretier bij, een zekere Wim Kan, in hotel Bos. Hoewel… Wellicht is een entreekaartje voor hen te duur want hun salaris van 17 cent per dag is ook niet om over naar huis te schrijven.

Soms slaat de meligheid wat door. Enkelen zijn de werkster bij kruidenier Klei een beetje aan het plagen. Als zij zoals gebruikelijk het straatje voor het winkelpand schoon aan het schrobben is, schoppen ze de emmer om. Dat gebeurt één keer, misschien twee keer, maar dan neemt de werkster, de vrouw van cavalerist De Kroon, wraak en gooit een volle emmer over de benen van de schildwacht, zodat hij moet rondlopen met natte voeten en natte beenwindsels.

Op vrijdag de 10e mei 1940 wordt het pas echt menens. De Duitsers zijn onder leiding van generaal-majoor Kurt Feldt in de vroege ochtend om 03.00 uur de grens bij Nieuweschans over getrokken. Niet stilletjes, maar met enorm geraas van laagvliegende vliegtuigen, met kanonnen

en met een pantsertrein, die de verdediging in het grensdorp met granaatvuur bestookt. Het veertig man sterke garnizoen in het grensdorp is kansloos, ze zitten als ratten in de val. Slechts zeven militairen weten te ontsnappen, de overigen worden gevangengenomen. Burgemeester Geert Wisman wordt tegen de muur gezet omdat hij weigert de Nederlandse vlag op het gemeentehuis te strijken en de nazivlag te laten wapperen. Op het laatste moment voorkomt een Duitse officier een standrechtelijke executie.

In ijltempo trekken de Duitsers via Ganzedijk, Finsterwolde en Oostwold naar Nieuwolda. Om 08.15 uur ligt de vijand al voor de brug bij kruidenier Klei, maar daar stokt de opmars. Vaandrig Ritzen bedenkt zich geen moment, snelt naar de half opgetrokken brug, steekt de lont van de springstof aan en rent terug. Met een daverende klap vliegt de brug de lucht in. Er volgt een vuurgevecht waarbij de zuidelijke kazemat tien Duitsers weet uit te schakelen. Zij sneuvelen ter plekke.

Om de weerstand te breken zetten de Duitsers 400 man in. De bevolking van Nieuwolda heeft inmiddels het dorp al verlaten of heeft dekking gezocht in kelders en schuren. De soldaten bieden moedig weerstand en stremmen inderdaad de opmars van Hitlers troepen. Maar hoe moedig ook, bij de gevechten verliest de 33-jarige soldaat Harmannus Klaas Westerhoff uit Gasteren (Dr) het leven. Hij is van beroep landarbeider en vader van drie kinderen, van wie de oudste 4 jaar is. Hij wordt dodelijk getroffen aan zijn hoofd als hij de zuidelijke bunker verlaat, samen met een medesoldaat. Hun mitrailleur is onklaar geraakt door Duits luchtdoelgeschut. Als Westerhoff zich in veiligheid wil brengen, treft een schot hem.

In de strijd raakt ook sergeant Engelhardus Alting van de noordelijke bunker zwaargewond. Later herinnert hij zich het incident als volgt: “Ritzen en De Haan riepen mij toe naar hun kant te komen, naar het huisje waar zij zich bevonden. Maar ik kon niet, ik was links verlamd. Ik kon niet wegkomen, maar hoe dan ook, ik ben op een of andere manier erin geslaagd bij de kant van de weg te komen.”

Bijna twee uur lang ligt hij in de vuurlinie voordat hij in de auto van Ritzen met een open schedelwond eerst naar hotel Prenger in Nieuwolda en later naar het ziekenhuis wordt afgevoerd. Hij zweeft zoals hij het zelf later omschrijft “tussen dood en leven”.

De doktoren geven eerst niets meer om zijn leven. Zijn schedel ligt halfopen. Zij opereren hem tweemaal, waarbij onder andere geprobeerd wordt zijn “uiterlijk zoveel mogelijk te herstellen”. Pas later heeft de ingreep succes, zo meldt hij aan de zusters die hem in hotel Prenger verzorgen. “Ik ben in 1943 weer geopereerd. Sindsdien gaat het goed en kan ik met gebruik van medicijnen

mijn werk doen." Later blijkt dat hij ondanks die herhaalde operaties zijn oude beroep vanwege hersenschade moeilijk kan volhouden. Zijn loopbaan in het onderwijs is geknakt; in 1964 wordt hij om gezondheidsredenen afgekeurd.

Na drie uur strijd geeft Nieuwolda zich over. De Duitsers trekken verder en met behulp van een plaatselijke NSB'er wiens brug zij mogen gebruiken bereiken zij Wagenborgen. Tegen de avond komt de bezetter aan in Adorp en verovert de volgende dag Groningen. Het dorp Nieuwolda is een van de weinige plaatsen in ons land waar fel wordt gevochten en kranig verzet wordt geboden.

Soldaat Westerhoff wordt in allerijl op de begraafplaats van Nieuwolda ter aarde besteld. Maar na een inzamelingsactie onder de bevolking van Gasteren wordt zijn stoffelijk overschot overgebracht naar de begraafplaats van Anloo. Westerhoffs vrouw blijft achter met drie jonge kinderen en krijgt aanvankelijk een te lage weduwe-uitkering. Door bemiddeling van de burgemeester wordt dat onrecht later rechtgezet.

Vaandrig Ritzen raakt bij de schermutselingen zijn fiets kwijt. Eenmaal terug in de residentie vereffent hij die diefstal. Als hij ziet dat een Duitse officier zijn fiets tegen de muur zet om een bioscoopkaartje te stelen, pikt hij die fiets in.

Soldaat Harmannus Klaas Westerhoff uit Gasteren op wacht. Hij zou in de strijd sneuvelen.

Duitse soldaten hebben de brug veroverd in Nieuwolda en tonen trots een krijgsgevangene. Rechts nog een glimp van hotel Bos. Het hotel en het huis daarnaast staan er niet meer (nu parkeerterrein). De pastorie van de gereformeerde kerk daarachter staat er nog wel.

Duitse soldaten maken bij de inval foto's voor het thuisfront

Het is een lijvig boek, 160 pagina's, tekenboekformaat, 31,5 bij 24 cm. *Nach Holland* is een fotoboek met beelden van Nederland gezien door de ogen van Duitse soldaten die Nederland binnentrekken. De eerste oorlogsjaren kieken zij er lustig op los. Met de troepen reizen ook oorlogsverslaggevers mee, die hun verhalen en foto's doorsturen naar Duitse geïllustreerde bladen.

Eén van die oorlogsverslaggevers is Lex Leixner. Hij komt Nederland binnen via Nieuweschans en is betoverd door de bevolking en het landschap. Op 11 mei 1940, een dag na de inval, schrijft hij in zijn *Kriegsberichter* in bijna poëtische volzinnen: "Vandaag maken we de grote sprong voorwaarts naar de kust. We kennen de hindernissen nog niet die de vijand ons in het vooruitzicht stelt. We weten niet waar hij ons opwacht. Zonder dat we vandaag in contact komen met de vijand, trekken onze eskadrons diep het land in, dat zich in omfloerste zwaarmoedigheid, zo eigen aan deze streek, voor ons openstelt. Het prentenboek van onze kindertijd vinden we hier weer voor ons opengeslagen, het pittoreske